

XVI. Asır Alman Seyyahlarına Göre Osmanlı Toplumunu (Müslüman Davranış ve Törenleri ile Dini Mekânlar)

Firdevs Çetin*

Özet

Din, her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da belirleyici bir konumdadır. Osmanlı içtimai hayatına dair arşiv belgeleri ve resmi tarihler sınırlı bilgi içerir. Bu malzemenin verdiği bilgiyi tamamlayacak ve doğrulayacak yegâne kaynak seyahatnamelerdir. Özellikle 16. yüzyıldan sonra bu kaynak türünde bir zenginlik göze çarpar. Verdikleri bilgiler çok kıymetli olmakla beraber, akademik bir eleştiriden geçmeden kullanılmaları ciddi kusurlara yol açabilir. Gözleme dayalı anlatımları, Osmanlı gündelik hayatında din, ibadet ve ibadethaneler, bayramlar, cenaze ve sünnet merasimleri hakkında önemli bilgiler ihtiva eder.

Anahtar Kelimeler: Alman Seyyahları, Osmanlı Toplumunu, Müslüman Hayatı, Bayramlar, Camiler, Cenaze Merasimi, Sünnet Düğünü

Muslim Behaviours, Ceremonies and Religious Places According to the XVIth Century German Travellers

Abstract

Religion, as in all societies, has a determinant place in the Ottoman society. Archival documents and official histories include limited information about social life of the Ottomans. Unique sources that completes and confirms these materials is travel writings. Especially, after XVIth century we have a rich travel literature. Although they give very important knowledge, they must be used carefully after an academical critique. Their expressions based on observasion are composed of religion in daily life, worship and mosques, religious festivals, ceremonies of funeral and circumcision.

Key Words: German Travellers, Ottoman Society, Muslim Life, Religious Festivals, Mosques, Ceremonies of Funeral and Circumcision

* Hacettepe Üniversitesi SBE Doktora öğrencisi

Giriş:

Din, her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da belirleyici bir konumdadır. Özellikle Ortaçağ boyunca, kaynağını dinden alan toplumsal ve bireysel davranış ile törenler de bu çerçevede değerlendirilir. Ancak bu tür uygulamaların zaman ve mekâna bağlı olarak değiştiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte dinin “öz”ü değişime açık değildir. Değişimin hız ve şekli ne olursa olsun dini olanın değişime direnen bir yapıya sahip olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu çalışma değişmeyen özün değil, işte bu değişime direnen ama yine de değişen davranış kalıpları ve törenlerle daha çok ilgilidir. Günümüz medyasının Kurban Bayramlarında, çoğu zaman haklı olarak ekranlara taşıdığı “kurban kesme” törenlerinin, incelemeye konu olan seyahat izlenimlerinde kaydedilenler ile uyum içerisinde olmaması dikkat çekicidir. Dolayısıyla buradaki değişimi görmek ve kaydetmek bu çalışmanın amacına dâhildir. Benzer biçimde Ramazan Bayramlarına mahsus bir “işaret” olan iftarla başlayıp imsak ile sona eren gece boyunca minarelerde kandil yakma geleneği, günümüzde teknolojik imkanların kullanımıyla sürmekte ve hoş bir dini kültürel uygulama olarak varlığını devam ettirmektedir. Bunun gibi örnekler seyahatnamelerin anlatımında oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Böylelikle bu tür bilgileri derleyip tahlil ve tasnif etmek çalışmamızın amaç ve yöntemi oluşturmaktadır.

Ortaçağ’da Doğu ile Batı’nın birbirini pek tarafsız bir gözle tanımadığı, buna fırsat bulamadığı malumdur. Bunun önündeki en büyük engel içtimai noktada dini aidiyet, siyasi alanda ise Haçlı Seferleri ile doruğa çıkan askeri ve siyasi kutuplaşma ve vuruşmalar olmuştur. Bu dönemin devleti, toplumu ve bireyi din konusunda oldukça hassastır. Pek çok sahada dinin belirleyici olduğu bu zamanda seyyahların da aynı hassasiyetler taşıdıkları görülmektedir. Bu durumun olumlu yanı ise seyahatnamelerin konumuz açısından zengin bir muhtevaya sahip olmalarını sağlamıştır.¹

Osmanlı arşivleri ve seyahatnameler dışında, Osmanlı içtimai hayatına dair kaynaklar sınırlıdır. Resmi tarihçilerin kaleme aldıkları eserler, askeri seferleri, savaşları, siyasi ve diplomatik ilişkileri konu alır. Oysa seyahatnameler bilinmeyen gerçekleri nakletmelerinden ziyade Avrupa insanının bu imparatorluğun kurumlarına bakışıdır.² Bu literatüre dayalı olarak yapılmış yegane çalışma Gülgün Üçel-Aybet’e aittir.³ Burada zikredilmesi gereken bir makale daha vardır ki yazarı Metin And, seyahatnamelere dayalı olarak İstanbul örneğinde XVI. asır Osmanlı toplumuna bir mercek tutmuştur.⁴ Çok daha ses getirecek olan bir çalışma ise Kültür Bakanlığı’nın 2006 yılında aldığı bir kararla önemli miktarda maddi kaynak sağlayarak desteklemeyi uygun bulduğu, TRT yönetmenlerinden İ. Taha Feyizli’nin yöneteceği *Seyahatname* adlı 13 dizilik belgesel projesidir. Bu proje Batı gözü ile Doğu’yu; Doğu gözü ile Batı’yı anlatmayı hedeflemektedir. Bu projeye Halil İnalcık,

¹ XIV.-XVI. asırlarda Osmanlı ülkesini ziyaret eden yaklaşık 450 kişinin kaleme aldığı yazıların derlendiği ve tanıtıldığı bir eser Stephanos Yerasimos’a aittir. Stephanos Yerasimos, *Les Voyageurs dans l’Empire ottoman, XIVe-XVIe Siècles*, TTK, Ankara 1991. Bunlar arasında Türkçe yayınlananlar için bir bibliyografya denemesi ise şu makalede bulunmaktadır: İrfan Karakoç, “Yabancıların Hatıralarında Osmanlı İmparatorluğu ve Yabancı Yazarların Osmanlılarla İlgili Olarak Türkçe’de Yayınlanmış Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Osmanlı*, c. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 94-99.

² İlber Ortaylı, “Bazı 16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerindeki Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine”, *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXVII/4, Ankara: 1972, s. 136.

³ Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

⁴ Metin And, “16. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Yaşam”, Haz. Halil İnalcık – Günsel Renda, *Osmanlı Uygarlığı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2004, s. 421-441.

İlber Ortaylı, Murat Belge, İsenbike Togan, Beşir Ayvazoğlu, Enis Batur, Robert Dankoff gibi önde gelen tarih ve edebiyatçıların danışmanlık yapacak olması çalışmanın ciddiyet ve kalitesine işaret ediyor. Bu projenin işaret ettiği en önemli gerçek ise seyahatnamelerin kaynak olma özellikleridir.

Arşiv kaynakları arasında başlıca Şer’iyye Sicilleri sosyal hayata dair çok zengin bilgiler ihtiva etmektedir. Bu arşiv malzemesinin verdiği bilgiyi doğrulayacak yegane kaynak, seyahatnamelerdir. Verdikleri bilgiler çok kıymetli olmakla beraber, akademik bir eleştiriden geçmeden kullanılmaları ciddi kusurlara yol açabilir. Ortaçağın dini ve milli önyargılarının korunduğu ve bu önyargıların şekillendirdiği bakış açısından kayda geçen bilgiler, okuyucuyu ve araştırmacıyı yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Ancak bu önyargı ve bilgi eksikliğinin farkında olarak ve bilimsel eleştiri yöntemlerini kullanarak elde edilen “doğru ve gerçek” bilgi, dönemin seyyahlarında ortak anlatım olarak zaten karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada kullanılan bilgilerin, böyle bir yöntem neticesinde elde edilip veri olarak değerlendirilmesine çalışılmıştır.

Seyyahların hangi siyasi yapının içerisinde çıktığı ve diplomatik münasebetlerde muhatapların kim olduğu önemlidir. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu (800-1806), Ortaçağ ve Yeniçağ’da Orta Avrupa’nın çeşitli ülkelerini farklı hanedanların yönetimi altında zayıf bir bağlılıkla bir araya getirmiştir. Bu çatı, siyasi olmaktan çok dinidir. 1530 yılına kadar Papa’nın taç giydirdiği bu hükümdarlar, 1452-1740 yılları arasında Habsburg hanedanından seçilmiştir. Hanedanın XVI. asırdaki temsilcileri I. Maximilian (1508-1519), V. Charles (1530-1556), I. Ferdinand (1556-1564), II. Maximilian (1564-1576) ve II. Rudolf (1576-1612), Osmanlı’nın Avrupa içlerine doğru ilerlemeleri, özellikle Macaristan’daki başarıları karşısında Osmanlı hükümdarları ile görüşme ve anlaşma yolunu tercih etmişlerdir. Osmanlı ülkesindeki muhatapları ise II. Bayezid (1481-1512), I Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603)’dir.

Hans Dernschwam’ın⁵, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, Ogier Ghislain De Busbecq’in⁶, *Türk Mektupları*, Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden XVI. Asır Türkiye*, Stephan Gerlach’ın⁷, *Türkiye Günlüğü*, ve Salomon Schweigger’in⁸, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*.

⁵ Dernschwam (1494-1568), çalışmamızda kaynak olarak kullanılan diğer seyahatname yazarı diyebileceğimiz Busbecq’in 1554-5’teki elçilik heyetinde, pek belli olmayan bir konumda yer almış ve izlenimlerini kendinden önceki seyyahlardan etkilenmeden kaleme almıştır. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi, ilk defa Franz Babinger tarafından yayınlanan seyahatnamenin giriş kısmında Almanca olarak mevcuttur: Franz Babinger, *Tagebuchheiner Reise nach Konstantinopel und Kleinasien*, Münih-Leipzig, 1923, s. XXIV-XXX. Eserin Türkçe tercümesinin esas alındığı baskı da budur.

⁶ Busbecq (1522-1591), Kutsal Roma-Germen İmparatoru, Habsburg hükümdarı I. Ferdinand’ın Osmanlı ülkesindeki daimi elçisi olarak 1554-1562 yılları arasında İstanbul’da bulunmuş ve ülkesindeki dostuna dört uzun mektup yazmıştır. Latince kaleme alınan mektupların üçü İstanbul’da iken, biri de dönüşünden sonra yazılmıştır. Bu görevinden sonra diplomat olarak ün kazanmıştır. Eserin, çalışmamızda kullanılan baskıda hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

⁷ Gerlach’ın (1546-1612), bir günlük şeklinde tutulan notlardan oluşan seyahatnamesi, beş yıldan fazla kaldığı İstanbul hayatı hakkında çok ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bir ilahiyat doktoru olan seyyah, Habsburg hükümdarları II. Maximilian (1564-1576) ve II. Rudolf’un (1576-1612) İstanbul elçisi David Ungnad’ın elçilik heyetinde Protestan vaizi olarak yer almıştır. Bu konumu ona Osmanlı toplumundaki gayr-i müslimleri farklı ve dikkatli bir gözle izleme olanağı vermiştir. Eseri bu açıdan muasır seyahatnamelerden ayrı ve kaydadeğer bir özellik taşır.

⁸ Schweigger (1551-1622), Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu’nun yönetici hanedanı Habsburgların hükümdarı II. Rudolf’un Osmanlı başkentine gönderdiği daimi elçi Sintzendorff’un heyetinde Protestan vaizi olarak yer almıştır (1577-1581). Görevi itibarıyla Gerlach’ın halefidir. Osmanlı hayatına dair eserindeki resimler çok orijinaldir.

A. Gündelik Hayatta Din

1- Seyyahların İslamiyet Konusundaki Bilgisizlikleri

Bu makalede kullanılan XVI. asır Alman seyyahlarının eserlerinden, İslam terminolojisi başta olmak üzere, temel dini konularda hiçbir bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmaktadır. Anlatımları sadece gözleme dayanmaktadır. Dolayısıyla anlatılanlar bir yabancıнын gözünde dini olan davranış ve törenlerin nasıl algılandığını göstermektedir. Verilen bilgilerin böyle bir bakış açısından çıktığını unutmamak gerekir.

Sıkça karşılaşılan bilgi eksikliklerine verilecek örneklerden biri Dernschwam'ın *ezan* konusundaki yorumunda görülebilir: “Edirne’de Türklerin hocası veya imamı günde dört defa çıkarak hu hu diye bağırıyor. Bir şeyler haykırıyor. Zaten onların başka bir şarkıları ve müzikleri dahi yok.” (Dernschwam 1987:45). Namaz vaktinin girdiğini duyurmak ve cemaati camiye davet etmek için İslam’ın ilk yıllarından beri icra edilen bu dini merasimin, seyyah için bir müzikali çağrıştırdığı açıktır. Schweigge ise aynı hataya bir başka konuda düşmektedir. İslam kültüründe son zamanlara kadar uygulama alanı bulamamış resim için seyyah: “Türkler resim sanatını itici bulurlar.” diyerek gerekçesini estetik anlayış olarak takdim etmektedir (Schweigge 2004:81). Dernschwam’ın Osmanlı toplumuna dair gözlemlerini sergilerken gizleyemediği bir diğer bilgi yetersizliği örneği ise oruç bahsindedir. “Bu memleketin fakirliği onları aç kalmaya, oruç tutmaya mahkum ediyor.” (Dernschwam 1987:119).

Camide kadın ve erkeklerin farklı alanlarda namaz kılmaları bahsi de seyyahın hakkında bilgi sahibi olmadığı bir başka dini-içtimai olgudur. Ancak seyyah buna bir gerekçe ileri sürmektedir: “Erkeklerin çapkınlığı yüzünden kadınların gidip camilerde erkeklerin arasına girmesine müsaade edilmez. Sadece yaşlı kadınlar camiye gittiklerinde erkeklerin arkasında durur.” (Dernschwam 1987:180). Müslümanların Kur’an ayetlerinin yazılı olduğu kağıda gösterdiği saygı yine aynı seyyah tarafından farklı algılanmış, Kur’an-ı Kerim’e saygı kağıda saygı olarak anlatılmıştır: “Türkler büyük abdestten sonra kağıt kullanırlarsa Hz. Peygamberlerine karşı büyük saygısızlıkta bulunmuş olurlar. Zira onlar nerede beyaz ve üzeri yazılı bir kağıt görseler onu kaldırıp hemen bir yere saklarlar ve kutsal kitaplarının kağıda yazılmış olduğunu söylerler. Kağıt kutsal kalmalıdır derler.” (Dernschwam 1987:101).

Seyyahlarımızdan Schweigge’in gözlemlediği fakat yanlış anladığı bir diğer konu da Ramazan davulcularıdır. Seyyahın geceleri sadaka toplamaya çıkan fakirler olarak anlattığı kesim muhtemelen davulcularıdır: “Geceleri fakirler gruplar halinde ev ev dolaşarak ‘Allah Rahmet Eylesin’ diyerek sadaka isterler. Eğer kendilerine bir hediye verilirse ‘Allah Bereket Versin’ derler. Ama çok bol sadaka verilmez.” (2004:192).

Bu örneklerin gösterdiği gibi seyahat notlarını tutanlar, seyahatleri öncesi ziyaret edecekleri ülkenin ve toplumun kültürüne dair pek hazırlıklı değillerdir. Ancak izlenimleri bu eksikliğe rağmen bizim için hala çok önemlidir.

2- Dini Hayata Dair Genel Değerlendirmeler

Çalışmamızda izlenimlerinden istifade edilen Alman seyyahları, Osmanlı toplumunun asli unsuru olan Müslümanları genel özellikleri itibariyle değerlendirme yaparken çoğu zaman ortak bir görüş bildirmişlerdir. Buna göre Müslümanlar dindardırlar. Bunlar arasında Schweigger (2004: 174), Türklerin Hristiyanlar karşısında üstün gelmelerinin önemli bir nedeni olarak onların İslam Dini'ne bağlılıklarını göstermektedir: “Bu uğurda neleri varsa feda ederler. Mallarını ve canlarını esirgemezler. Keşke biz Hristiyanlar da dinimize bu denli bağlı olsak” diyerek takdirini dile getirmektedir. Dindarlıkla ilgili olarak burada zikredilmesi gereken bir husus da edep meselesidir. Yine aynı seyyah hamam konusunda kadın ve erkek hamamının ayrı olması ve edepli bir biçimde örtünüyor olmaları sebebiyle takdir duygularını bir kez daha ifade etmektedir. Öyle ki bu özellik örnek alınması gereken bir davranıştır: “Biz Hristiyanlar terbiye ve edep bakımından bu barbarları örnek almalıyız.” (Schweigger 2004:131).

Polonyalı Simeon (2007:24-25) da aynı yargıya varmıştır: “Müslümanlar çok dindar insan olduklarından beş vakit namazı, yalnız evde değil, yolda bile bırakmayıp, gece gündüz ve hatta şiddetli kış mevsiminde de buz gibi su ile abdest alarak eda ederler. Yazık bize!”. Onun da Müslümanların bu yönüyle örnek alınacak bir davranış sergiledikleri kanaati taşıdığı “Yazık bize” şeklindeki hayıflanmasında açıkça göze çarpmaktadır.

Gerlach (2007:127), dini yaşantının ferdi ya da ailevi bir tutum olmadığını, içtimai bir olgu olarak toplumun gözetiminde bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre evi ve ailesi olup da evlerinin dışında uzun süre vakit geçirdikleri halde camiye gitmeyenler, oruç tutmayanlar, bütün komşularının düşmanlığını üzerine çekerler ve mahalle halkı, dini icaplarını yerine getirmedikleri için onlardan hesap sorar.

Ancak burada bir kayıt daha vardır ve farklı bir bakışı yansıtmaktadır: “Türkler de Müslümanlığa olan bağlılıklarının zayıfladığından bahsediyor. Dolayısıyla sonlarının yaklaştığını söylüyorlar.” (Dernschwam 1987:320).

3- Kur'an'a Saygı

Seyyahların eserlerinde Türklerin kutsal atfettikleri nesnelere karşı tutum ve davranışlarını zaman zaman ibadet boyutuna vardırıdıklarına dair anlatımlar mevcuttur. “Türkler batıl itikatlara öylesine bağlılar ki farkında olmadan kutsal kitapları olan Kur'an'ın üstüne oturmak bile büyük suç. Hele bir Hristiyan için bundan büyük cürüm olamaz. Bir de gül yapraklarının yere dökülmesini hiçbir zaman hoş görmezler. İnançlarına göre gül, Hz. Muhammed'in terinden yetişmiştir...” (Busbecq 2005:31). Gerlach ise eserinde katıldığı bir yemek sırasında konuşulanlara yer vermektedir: “Türkler eskiyen bir Kur'an'ı duvarın içine gömerler ve onu çürümeye terk ederlermiş. Çünkü kutsal kitaplarının yırtılıp atılması, ayaklar altında ezilmesi ya da başka bir şey yapılması onların inancına göre günah sayılmaktaymış. Ayrıca Kur'an'ı ellemeden önce yıkanır (abdest alırlar) (Gerlach 2007:379). Seyyah bu saygıda gösterilen şekli davranışa dair de bilgiler vermektedir: “Ellerine Kur'an'ı alacakları zaman, önce yıkanıyorlar, sonra ona yüzlerini sürüyorlar. Biz bunu yapmadığımız ve Kur'an'a gereken saygıyı göstermediğimiz için onu elimize vermiyorlar. Verirlerse kutsal kitaplarının bizim ellerimizde onurunu yitireceğini sanıyorlar.” (Gerlach 2007:292).

4- Haram Yiyecek ve İçecekten Kaçınma

a- Domuz Eti

Müslümanların domuz eti yemesi haramdır, Kur'an'da yasaklanmıştır. Osmanlı toplumunda bu konunun titizlikle takip edildiğini Busbecq (2005:73) dile getirmektedir: “Türkler vebalı birinden kaçır gibi domuzla temastan kaçıyorlar.”. Bu hassasiyet konusunda onun aktardığı başından geçen bir olay hayli açıklayıcıdır:

“Bir dostum bana özel bir paket göndermek istemiş ve bundan faydalanarak uşağına aynı torbanın içine bir domuz yavrusu koydurmuş. İçeri girdiğinde çavuş ne getirdiğini sorunca kulağına eğilip ‘bir dostunun hediye ettiği domuz yavrusu’ demiş. Çavuş değneğiyle torbayı dürtüp domuzun hırıltısını duyunca hemen uzaklara kaçarak ‘Girin içeri, senin de o pis hediyenin de Allah belasını versin!’ diye söylenmiş. Sonra da yere tükürerek dindaşlarına dönüp ‘Ne garip, Hristiyanlar da bu pis hayvanın nesini severler, onsu edemezler demiş.’ (Busbecq 2005:73-74).

Dernschwam da bu tespiti katılmaktadır: “Türkler domuz etini asla yemezler. Köylerde domuz yetiştirmezler. Bunun sebebinin ne olduğunu kendileri de bilmezler... Domuz kelimesini köpek gibi küfür olarak kullanıyorlar.” Seyyah da ikametgahına bu eti kimsenin görmeyeceği şekilde getirtmiştir. Söylediğine göre eti, Galata veya İstanbul’daki Rumlar tedarik etmişlerdir (Dernschwam 1987:177).

b- İçki

İstanbul’da halka açık içki içilen mekan meyhanelerdir. Burası hakkında canlı bir anlatım Dernschwam’da (1987:58) bulunmaktadır:

“İstanbul’da şarap içilen pek çok meyhane var. Fakat içki içilen bu yerler, han ve sairede olduğu gibi gece yatmak üzere müşteri kabul etmezler. Meyhaneleri Rumlar ve Yahudiler işletir. İyi para kazanırlar. Türkler meyhane işletemezler. İçki içmek onlara yasaklanmış. Ama gizli gizli içen Türk pek çok. Bilhassa esir alındıktan sonra Müslüman olan dönmeler, yeniçeriler ve diğer savaşçılar bir köşeye gizlenip sessiz sedasız içmeye başlarlar. Zira yakalanırlarsa yalnız onlar değil, diğer müşteriler de dayak yer. Üstelik de para cezası öderler. Paşanın elleri sopalı yeniçerileri bütün şehri dolaşır, her tarafı ararlar...”

Türklerin içki içme konusunda tutumlarına dair Dernschwam’ın (1987:314) şu ifadeleri önyargıdan uzak görünmemektedir: “Türkler şaraba para vermiyorlar. Onlara pahalı geliyor ve bu yüzden şarap içmiyorlar. Bahane olarak da dinlerinin yasakladığını ileri sürüyorlar. Halbuki bedava bulurlarsa içiyorlar ve ölçüyü kaçırıp zilzurna sarhoş oluyorlar.”. Bu konudaki idari yasağın uygulanmasında sıkıntılar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ondan yaklaşık yirmi yıl sonra Osmanlı başkenti ni ziyaret eden Gerlach, bu yasağı sıkı sıkı uygulamaya kararlı olan III. Murad’ın içki yasağına şahit olmuştur. 7-8 Mart 1575’te içki yasağının ilan edildiğini bildiren Gerlach (2007:178), Türklerin içki içmeleri durumda, memur olanların memuriyetten atılacağını, diğerlerinin ise 60-70 değnek cezaya çarptırılacağını, sopa cezasının para cezasına çevrilebildiğini bildirmektedir. Bu yasağın sadece halk arasında uygulandığına dair rivayetleri yine aynı seyyah haber vermektedir. Gerlach (2007:438), katıldığı bir öğle yemeğinde konuşulanları eserine kaydetmiştir. Rivayete göre

yüksek mevkide bulunan pek çok Türk gizlice şarap içiyordu. Fakat herkesin gözü önünde içki içmeleri yasaktı.

B- İbadethane

Cami ve Müştemilatı

1- Cami

Hans Dernschwam (1987:36), genelde önyargılı eleştirilerle aktardığı izlenimlerinde, bu defa camiler hakkında “Padişahlar camilerin güzel yapılmasına bilhassa itina ediyorlar.” diyerek duyduğu hayranlığı itiraf etmektedir. Türklere karşı acımasız eleştiri ve önyargı dolu sözler ile kaba hakaretler söylemekten çekinmeyen Schweigger (2004:122) de camiler konusunda iltifat etmekten kendini alıkoyamaz. Seyyah, “camilerin çok gösterişli olmasına özen gösteriyorlar” diyerek zarif ve güzel olduklarını dile getirir.⁹

Burada Dernschwam’ın İstanbul’da Atik Ali Paşa Camii hakkındaki anlatımına yer vererek XVI. asır bir Osmanlı cami tasvirini yakalayabiliriz:

“Çok zarif ve kıymetli taş ve mermerlerle yaptırılan bu caminin benzerini görmek hemen hemen imkansız. İç kısmı da fevkalade sanatkarane inşa edilmiş... İç kısmı güzel çiçek ve yaprak motifleriyle süslenmiş. Pencereler yuvarlak renkli camlarla kaplı... Merkezi kubbe halılarda olduğu gibi, yaprak, çiçek ve dallardan oluşan altın yaldızlı motiflerle bezenmiş. Caminin zemini parlak beyaz büyük mermerlerle kaplı. Mermerlerin üzerine hasır serilmiş. Macaristan’da da böyle. Hasırın üstüne de uzun ve geniş güzel halılar serilmiş. Halılar en az on beş adım uzunluğunda. Caminin her tarafında pek çok kandil asılı. Kandillerin arasında büyük, sanki çelikten yapılmış gibi, yuvarlak, parlak ve yaldızlı toplar var. Devekuşunun yumurtasına benziyor bu toplar. Bunlar madenden yapılmış. Aralarında ise yeşil, yengece veya yıldız çiçeğine benzeyen tezyinat gördüm. Büyük camilerde ortada büyük yuvarlak bir demir halka asılı. Bu halka çok büyük, neredeyse kubbe genişliğinde. Kubbenin en yüksek kısmından aşağıya doğru kalın bir ip veya zincirle sarkıtılmıştır. Bu halkada ve onun içinde birbirine örülerek bağlanmış gibi dizilmiş daha küçük birçok halka var. Bunlarda da rengarenk yanan kandiller asılı. Bu kandiller Cuma günleri yakılıyor... Taburelerin üzerine çıkıp kandilleri yakıyorlar. Bu küçük camide küçüklü büyüklü 200’den fazla kandil var. Bazıları da yanmıyor, kapatılmış.” (Dernschwam 1987:55-6).

Atik Ali Paşa Cami’nde dikkat ettiği bir diğer husus caminin temizliğidir: “Cami tertemiz. Yerde yahut halıların üstünde bir damla kandil yağı görmek mümkün değil.” (Dernschwam 1987:56). Seyyah bir başka yerde bu temizliğin sebeplerinden birini açıklamaktadır: “Hiç kimse camiye ayak-kabı ile giremez... Çıkarılan ayakkabıları ellerine alıp içeride yanlarına koyarlar... Camileri girip görmek isteyen Hristiyanlar da ayakkabılarını çıkarmak zorundadırlar. Bir kimse caminin içinde yere tükürse dine en büyük hakareti yapmış sayılır ve başına muhakkak bir felaket gelir” (Dernschwam 1987:77).

⁹ Schweigger’in önyargısına bir örnek Mimar Sinan’ın Edirne’deki Selimiye Cami’nin inşası hakkındaki düşüncesidir. Seyyah esere hayranlığını dile getirir. Ancak ona göre bunu yapan Türkler olamaz. Binayı inşa edenlerin Türkler değil, tutsak alınıp köle yapılan İtalyanlar olduğunu dile getirerek Türklerin böyle bir iş başaramayacaklarını iddia etmektedir. *a.g.e.*, s. 51.

Gerlach'ın da İstanbul'da en çok hoşuna giden şeylerden biri camilerdir. Süleymaniye'yi över fakat asıl hayran olduğu yapı Ayasofya'dır. (Beydilli 1989: 88)

2- Şadırvan

Şadırvan konusunda elimizdeki tek tasviri yine Dernschwam'da (1987:56) buluyoruz: “Mermer döşeli cami önündeki alanda bir şadırvan var. Sekiz pirinç musluktan su akıyor. Türkler camiye namaz kılmaya girmeden önce kendi adetleri vechiyle burada ellerini, kollarını ve ayaklarını yıkıyorlar (abdest). Şadırvandan akan sular, açılmış dar bir kanaldan yerin altına sızarak oradan kaybolup gidiyor.”

3- Minare

Dernschwam'ın (1987:56-7) minare tasviri, ezan konusundaki yorumu ile renkli bir anlatıma dönüşmektedir:

“Caminin yanında hemen camiye bitişik bir kule (minare) var. Türk tarzındaki bu kulenin içinden kıvrıla kıvrıla yukarı çıkılıyor. Kulenin tepesine doğru kuleyi çevreleyen mermer parmaklıklı yuvarlak güzel bir balkon (şerefe) var. Hoca burada sabah erken, öğleyin, ikinci üzeri ve akşamüstü bağılıyor. Buna göre de halk vaktin ne olduğunu anlıyor. Kutsal gün olan Cuma günü herkes camiye gidiyor. Burada imamlar yüksek ve ince sesle ezan okuyorlar. Bu sesler bizim pulluk gıcırtilarına benziyor. Pek çok sesin karıştığı bir koro sanki.”

C- İbadet

1- Namaz

Ezan, İslam toplumunda Müslümanların cemaat halinde de yaptıkları ibadet olan namaza davettir. Seyyahlar bu uygulama konusunda çeşitli önyargılarla dolu yorumlarda bulunmuşlardır. Bunlardan Dernschwam (1987:101) oldukça önyargılıdır: “İmam minareye çıkar ve sanki aklını oynatmış veya ayak basılmamış ormandaymış gibi bağıırır. Bu ses köylülerin tarlada ‘ha hu ho’ diye söyledikleri bir melodiye benzer. Türkler müzikten anlamazlar. İşte onların müziği *ha hu ho*’dan ibarettir.” Ezan, Busbecq’e (2005:26) göre günü dört zaman dilimine ayıran bir işarettir aynı zamanda: “Hafifçe titreyen, yüksek fakat hoş bir seda ile yaptıkları bu sesleniş tahmin edilemeyecek kadar uzaklara ulaşabiliyor.” Gerlach (2007:134) ise “Kendi usullerince avaz avaz bağıırır” diyerek yorumda bulunmaktadır.

İbadet mekanı olarak “cami” kelimesini hiç duymamış olduğu muhtemel olan Hans Ulrich Krafft’ta “kiliselerinde çan yok, buna karşılık, günde dört kez yüksek kulelerden aşağıya doğru erkek sesi ile duyuru yaparlar” ifadeleriyle yine sadece gözlemlerini ifade eder (Krafft 1982:760).

Dernschwam (1987:85) bir paşa konağında şahit olmuştur namaz hazırlığına: “İbadet vakti gelince paşa konaklarında hoca, bir taşın üstüne veya yüksekçe bir yere çıkar ve bağırmaya başlar. Ellerini her iki kulağına götürür. Konaktaki bütün hizmetkarlar oradan buradan koşarak gelip bir araya toplanırlar.”

Namazın şartlarından biri abdesttir. Seyyahlar bu dini uygulamayı gözlemlemeyi de ihmal etmemişler. Busbecq (2005:87), bunun bir temizlenme, bir arınma olduğunu fark etmiştir. Ancak tam manasıyla değil: “Türkler vücut pisliğinden suçmuş gibi tiksiniyorlar ve bunu ruhun kirliliğinden daha kötü addettikleri için sık sık abdest alırlar.” Dernschwam (1987:77) ise: “Camiye gidip ibadet yapmak isteyen herkes, önce evinde önünü arkasını, dirseklerine kadar kollarını, kısmen de ayaklarını yıkamaya mecburdur. Bu iş için bütün mescit ve camilerin önünde şadırvanlar var” şeklinde anlatır ve bu konudaki bir başka hazırlığa dikkat çeker: “Her Müslüman abdest almadan önce su döker ve büyük abdestini yapar.” (Dernschwam 1987:101).

Abdest alan Müslüman ibadet mekanına geçer ve vakti giren namazı eda eder. Dernschwam’ın (1987:101) paşa konağındaki gözlemi şöyle devam eder: “Ayakkabılarını çıkarırlar. Çorapları kalır. Hepsini yere serilmiş örtülerin üzerine 15, 20, 100 kişi dirsek dirseğe bir hizaya girerler. Hoca her gün okuduğu duayı ezbere bilir, okumaya başlar. Eğilip, oturup, yere kapandıkça, arkadakiler de eğilir, oturur ve yere kapanırlar.”

Atık Ali Paşa Cami’nde gördüğü ibadet edenleri ise şu cümlelerle tasvir eder: “Türkler hahıların üzerinde ayakta duruyorlar. Eğiliyorlar, yere diz çöküyorlar ve ibadetlerini yapıyorlar. Yüzleri güneye doğru, caminin bir ucundan diğer ucuna enlemesine diziliyorlar. Yeni nişanlılar gibi birbirlerinin dirseklerine dokunacak şekilde duruyorlar. Biz Hristiyanların mihrabı doğruya doğrudur. Türkler ise ibadetlerini güneye doğru dönerek yaparlar.” (Dernschwam 1987:56). Seyyah ibadet edenleri Ayasofya’yı gezerken de görme fırsatı yakalamıştır: “Müslümanlar İslam dininin kurallarına göre ibadet ederler. Pek çok defa eğilirler, yere yatarlar, diz çökerler, yeri öperler. Önlerinde hoca veya imam durur. O gerekli seremoniyi icra eder. Ötekiler de imamın yaptığını yaparlar.” (Dernschwam 1987:77).

Camiye gelenler arasında ibadet amacı taşımayanların XVI. asırda da var olduğuna dair bir rivayeti Gerlach (2007:467) aktarmaktadır. Buna göre, ihtida edip Müslüman olmuş bir Fransız kuyumcu, Gerlach ve arkadaşlarını öğle yemeğine davet etmiş ve sohbet sırasında bir gün paşanın kendisini çağırıp niçin camiye gitmediğini sorduğunu, cevap olarak yeni ayakkabıları ile gittiği cami çıkışında ayakkabılarının çalındığı ileri sürdüğünü söylemiştir. Yani görünüşte Müslüman olan bu kişinin camiye gidip cemaatle namaz kılmamasının bahanesi daha önce camide ayakkabılarını çaldırmasıdır. Bu anlatılan biraz alay kokuyor olsa da en azından böyle bir olgunun varlığına işaret etmesi açısından değer taşımaktadır.

2- Oruç

Oruç ibadeti, en geniş manada Kameri aylardan Ramazan ayı boyunca yeme ve içmeden uzak durma olarak tarif edilebilir. Bu ibadet diğer semavi dinlerde de uygulandığından seyyahların anlatımlarında farklılıklara dikkat çekilmiştir. Ramazan ayında Türklerin dini hassasiyetlerinin arttığını gözlemleyen Busbecq (2005:107) “Hatta değil şarap içmek, kokusundan uzak durmaya kötü ve ahlaksız gözüyle bakarlar.”. “Ramazan’da işi çok sıkı tutarlar. Yakınlarını ve hizmetkarlarını koruturlar.” diyen Dernschwam (1987:119) da aynı kanaattedir.

Busbecq’in heyetindeki Dernschwam (1987:118), Ramazan ayının genel görünümünü şu sözleriyle resmetmektedir:

“30 Temmuz 1554’de Türkler İstanbul’da oruç tutmaya başladılar. 29 Temmuz’da Ay’ı görmüşler. Herkesin haberi olsun diye minarelere kandiller astılar. Yağmur ve rüzgar zarar vermesin diye üstlerini kapadılar. Bu kandilleri akşam yakıyorlar. Tüm gece boyunca yanıyor. Akşama kadar hiçbir şey yemiyorlar. Akşam yıldızlar görününce ne bulursa yiyorlar. Yemek ayırımı yapmıyorlar. Ertesi gün açlığa dayanabilmek için uykularını alıp tekrar kalkarak gece yemek yiyorlar.”

Seyyah, Yahudi orucuyla bir kıyaslama yaparak Ramazan orucunun birtakım özelliklerine değinir: “Türklerin oruçları Yahudilerinkine benzer. Akşama kadar hiçbir şey yemezler. Akşam olunca gündüz yemedikleri şeylerin hepsini, et vb. şeyleri ne bulurlarsa bütün gece boyunca yerler... Gökteki Yeni Ay’ı matematiğe ve astronomiye dayanarak bulamazlar. Ancak gökyüzünde ayı gördüklerinde oruca başlarlar.” (Dernschwam 1987:102). Ancak seyyahın müşahade ettiği Ramazan ayı tam yaz sıcaklarına denk gelmiştir ve şu cümleleri ibadetin zorluğuna işaret etmektedir: “Açlığı ve susuzluğu unutmak için günde birkaç kez uyuyorlar.” (Dernschwam 1987:119).

Toplumda oruç tutmayan Müslümanlar da vardır. Bir mazereti olan bu kimseleri de seyyahlar fark etmişlerdir: “Özelikle sınırda yaşayanlar oruca önem vermez. Savaş zamanı askerlere oruç tutturulmaz.”(Dernschwam 1987:102). Gerlach da “Sadece yolcular, hastalar ve savaşanlar oruçtan muafır.” diyerek bu kimseleri kaydeder (2007:158).

Stephan Gerlach 25 Aralık 1573’e denk gelen Ramazan Ayı’nı İstanbul’da geçirmiştir. Bildirdiğine göre (2007:110), “Gökte Yeniay’ın görünmesi ile başlayan Ramazan bir ay sürüyor. Bütün gün boyunca hiçbir şey yemez ve içmezler. Akşam vakti camiilerin minareleri çevresinde bir taç gibi dolanan kandiller yanınca kadar tamamen aç gezerler. Kandiller yandıktan sonra da bütün gece boyunca yiyip içerler. Kandiller yanınca sokaklarda bir bağrıışma kopar. Dilenciler yollara dökülerek evden eve dolaşırlar.” Bu ayın en dikkat çekici görsel şöleninin kandiller olduğunu Schweigger (2004:192) de söylemektedir: “Camilerin minarelerindeki şerefelere asılan tahta fenerlerin içine kandiller yerleştirilerek etrafa ışık saçılır. Çoğu kez bir minareden diğerine bir ip gerilir, buna bağlanan kısa ve uzun başka iplere kandiller asılır ve böylece Dolunay ya da Hilal doğmuş gibi bir görüntü oluşturulur. Bu şekilde asılan 200 veya daha fazla kandille başka şekiller de yapılır ve çok görkemli görüntüler yaratılır.” Dernschwam’ın (1987:102) anlatımı oldukça sadedir: “Ramazan Bayramı’ndan önce Türkler oruç tuttıkları zaman sabah erken ve gece camiye giderler. Camileri, mescitleri her tarafta kandiller ile donatılır. Bu ay boyunca minarelerin de kandilleri yanar. Bayram gününe kadar devam eder.”

Ramazan davulcusu ise bu ayın bir başka sembolüdür: “Bazıları da beş altı kişilik topluluklar halinde bütün oruç ayı boyunca geceleri sokak sokak gezerler ve zenginlerin evleri önünde nefesli sazlar ve vurmali çalgılar eşliğinde şarkılar söylerler. Aralarından biri şarkı söyleyerek veya zurna çalarak bir girizgahla başlar, sonra ötekiler hep birlikte buna katılırlar.” (Gerlach 2007:111, 181). Ramazan ayı sonunda da davulcular emeklerinin karşılığı olan bahşişi toplamak için son bir defa daha çalarlar. 13 Ocak 1575’te sona eren Ramazan ayı nedeniyle padişahın çalgıcıları olan kavalcılar, borazancılar, davulcular ve pirinçten yapılma iki tabaktan oluşan bir vurmali sazı (zil) kullananlar, Gerlach’ın kaldığı kervansaraya gelmişler ve çalgı çalarak onlardan para istemişlerdir (2007:166).

Ramazan ayı özellikle fakirler için de çok büyük bir anlam taşır. Onlar için bu ay bolluk ayıdır. Özellikle konaklarda verilen zengin iftar sofraları onlara büyük bir ikram olur: “Bu ayda tüm

yıl boyunca, düğün ve sünnet törenleri dışında pek sık yapılmayan yemek davetleri çok önem kazanır. En büyük paşanın evinde hemen hemen her gece bir ziyafet veriliyor. Geleneğe göre alt mevki-dekiler üst mevki sahiplerinin verdiği iftar ziyafetlerine katılır. Üsttekiler alttakilere gitmez.” (Gerlach 2007:470). Schweigger (2004:192) de bu ibadet dönemindeki bolluğa ve berekete işaret eder: “Oruç zamanı yılın bolluk içinde geçen bir dönemdir. Bu yüzden de halk Ramazan’ı büyük bir hevesle bekler. Bu ayda yaşlılara, çocuklara, hastalara gereksinimleri olduğu kadar yiyip içme fırsatı verilir.” Seyyaha (Schweigger 2004:192) göre bu bereket ve bolluktan hayvanlar da nasiplenir: “Bunların yanında kedi ve köpeklerle de sadaka verilir. Şehzade Mehmet Camiin önünde her gün ikinci zamanı 30-40 aç ve perişan kedi toplanır. Türkler buraya gelerek onlara et ve küçük şişlere geçirilmiş kızarmış ciğer parçacıkları atarlar. Bu, çok önemli bir sadaka yerine geçer. Bir deri bir kemik kalmış köpekler de sadakadan paylarını alırlar. Bazı kişiler kafesteki bir kuşu satın alıp onu serbest bırakarak sevap kazanmayı umut ederler.”

Ramazan Ayı’nın kendine has bir gelenek oluşturduğu İstanbul’da Dernschwam (1987:118) bir paşa konağında izlenim sahibi olmuştur: “Ramazan ayında imamlar ve hocalar paşa, bey konaklarında yemeğe gidiyorlar. Yemekten sonra gürültülü şarkılar söylüyorlar. Bunlarda melodi yok, notaya göre söylenmiş güzel şarkılar değil. Bütün şarkıları ‘Allah, İllallah’tan ibaret.”

3-Kurban

Kurban ibadeti hakkında seyyahların anlatımında kayda değer bir izlenim yoktur. Bu durumun nasıl yorumlanması gerektiği ise biraz karışıktır. Ancak günümüz medyasında yer alan özellikler taşımadığı kesindir. Çıkarılacak en akla yatkın yorum bu olsa gerek. Aksi halde yol boylarında elinde bir bıçak, kurban kesmeye çalışan yüzlerce, binlerce insan gözden kaçmazdı. Bu ibadet hakkında tek bilgi Dernschwam’da (1987:103) geçmektedir: “Bütün bu olanların ne anlama geldiğini kimse bilmez. Bazıları bunun İbrahim’in İshak’ı kurban etmek istediğini sembolize ettiğini söylüyor. Ardı ardına üç gün bayram yapıyorlar. Eski dinsizlerde âdet olduğu üzere birbirlerine yiyecek ve başka şeyler hediye yollarlar.” Eserinin bir başka yerinde: “Bu bayramda pazara pek çok koyun getiriliyor. Herkes koyun yemek istiyor.” şeklindeki anlatımından seyyahın bu ibadetin ifası hakkında toplumdaki hazırlıkların çok genel bir resmini yakalayabildiğini anlamaktayız (Dernschwam 1987:81-2, 131).

D- Bayramlar

Bayramların ne zaman kutlanacağı, padişahın emriyle dolaşan bir haberci (dellal) vasıtasıyla duyurulmaktadır. Buna göre 1554 yılı Ramazan Bayramı’nın başlangıcını veya bir başka ifadeyle orucun bitişini 27 Ağustos’ta Galata’da bir atlı dolaşıp 29 Ağustos’ta bayram yapılacağını duyurmuştur (Dernschwam 1987:121). Bayram her kesimin hazırlık yaptığı bir dini kutlamadır. Arefe günü bu hazırlığın en yoğun olduğu gündür: “Bayramdan bir önceki gün (arefe) bayrama hazırlık günü gibidir. Çünkü ihtiyaç duydukları herşeyi satın alırlar. Bayramın birinci günü sabahleyin büyük topu ateşlerler.” Bayramları “büyük” ve “küçük” olarak adlandırıldığı bilgisini veren seyyahlara göre Büyük Bayram Ramazan Bayramı’dır (Dernschwam 1987:75; Schweigger 2004:193).

1- Bayram Namazı

Amasya’da ordugahta Kanuni’nin de katıldığı Ramazan Bayramı Namazı’nı izleme fırsatını, verdiği rüşvetle elde eden Busbecq (2005:112), Otağ-ı hümayun’a nazır bir tepeden namaz kılanları izlemiştir:

“İmamın söylediklerini derin bir sessizlik içinde dinliyorlardı. Her rütbe ve sınıfın kendine ayrılmış yerleri vardı. Sıralandıkları geniş alanda birer duvar görüntüsü veren ayrı ayrı saflar halinde dizilmişlerdi... Sanki toprağa çakılmış ve kök salmış gibi hareketsiz duruyorlardı. Ne öksüren ne de boğazını temizleyen vardı. Tek çıt çıkmıyordu. İmam, Muhammed’in adını telaffuz ettiği zaman derin bir saygı içinde başlarını yere eğiyorlar, Tanrı’nın adı anıldığında huşuyla yere kapanarak top-rağı öpüyorlardı. Türkler dini ayinlerine büyük bir sevgi ve saygıyla katılıyorlar.”

2- Kurban Bayramı

Seyyahların Küçük Bayram olarak zikrettikleri Kurban Bayramı’nın özelliğini pek ayırt edememiş olan seyyah Dernschwam (1987:81-2, 131), yine de bazı ipuçlarını görerek bu bayramda et yeme ve ikram etmenin özel bir yeri olduğunu söylemektedir:

“17 Kasım’da Cuma günü Türklerin bayramı idi. Fakat onlar bu bayramdan önce oruç tutmaldılar. Bayram üç gün devam etti. Bu bayramda pazara pek çok koyun getiriliyor. Herkes koyun yemek istiyor. Fakirlere de et dağıtıyorlar ve birbirlerine ikram ediyorlar. Bayramda çok neşeli oluyorlar. Her türlü hafifmeşrepliğe ve sefahate müsaade ediyorlar... Hali vakti yerinde olanlar koyun kesip fakirlere dağıtıyor. Bu bir nevi sadaka oluyor. Türkler buna kurban diyorlar. Bayrama da küçük bayram adını vermişler.”

Gerlach’ın (2007:289-290) gözlemleri ise bu bayramın farklı yönlerine dikkat çekmektedir. Hediyeleşme, bayramlaşma ve gezilen yerler konusunda çok önemli ve ayrıntılı bilgiler vermektedir:

“Bütün ülkelerden 70. 000 hacı Mekke’de bir araya gelirler. Bayramda Türkler birbirine büyük tepşiler içinde tatlılar, koyunlar, güzel toprak vazolar içinde çiçekler ve buna benzer armağanlar gönderirler. Gün boyunca sokaklarda gezinirler, birbirlerine rastladıklarında el sıkışırlar. Yaşça ya da mevki bakımından küçük olan büyüğünün elini, iki eliyle tutar, sonra bırakıp yoluna devam eder. Geleneksel bir saygı işareti de işaret parmaklarını ağızlarına götürmektir. Yaşı ve mevkisi, mevkii küçük olanların bazıları da büyüklerin elini, eteğini öperler ve yukarıda anlattığım biçimde davranırlar. Bayramın birinci günü bizim binanın (Çemberlitaş) önünden geçerek saraya, Atmeydanı’na ve kentin diğer önemli yerlerine gezmeye giderler. İkinci gün Galata’da “Losa’dan geçerek ve topların döküldüğü yer olan Tophane’de gezinirler. Üçüncü gün Eyüp Ensari’ye giderler.”

Dikkat çekici bir başka adet de şudur: “Bazı Türkler sokaklarda Hristiyanlarla karşılaşır veya eşraftan bir beyefendiye rastlarsa üzerine gülsuyu döker ya da çiçek serperler. Karşılığında birkaç akçe almadan da rahat bırakmazlar.” (Gerlach 2007:477). Bu geleneği izleme fırsatı bulan bir diğer seyyah Schweigger’dir (2004:194): “Birkaç yeniçeri ve acemioğlanı, berberlerde kullanılan içi gülsuyu dolu cam şişelerle sokakta dolaşır ve gelen geçenlerin üzerine gülsuyu serperler. Böyle yapmaları karşılığında, tanıdıklardan ve zenginlerden harçlık koparmayı umarlar. Bazıları da gülsuyu yerine güzel kokulu bir çiçek sunar. Bunu geri çevirmek töreye aykırıdır.”

3- Ramazan Bayramı

Gerlach (2007:118-9), ayrıntısıyla gözlemlene imkanı bulduğu Ramazan Bayramı'nın eğlence yönünün ağır bastığını düşünür:

“24 Ocak'ta Türk hükümdarı bayramı başlattı. Bayram Türklerin en neşeli kutlama günüdür. Herkes en güzel elbisesini giyer ve üç gün boyunca bu özenli elbisesi ile dolaşır. Bütün meydanlara ve geniş caddelere dört yüksek direk dikilir ve bunlar defne, zeytin ve başka yeşil dallarla süslenir. Üzerine de güzel bir çadır örtülür. Bunun altına portakallar, narlar, halka biçiminde çörekler, simitler ve başka yiyecekler asılır. Salıncağa oturanı iki kişi sallar. Sallanan kişi giderek hızlanıp elleriyle ya da ayaklarıyla tepede asılı duran meyvelerden, çöreklerden birini yakalamaya çalışır. Bir yandan da davullar, zurnalar çalınır. Ortalıkta dolaşan satıcılar, küçük şişeler içinde güzel kokular sunarlar ve gelip geçenin yüzüne püskürterek onlardan para isterler. Salıncakta sallananlar da her itiş için bir akçe öderler. Böylece bayram yerinde çalışan bir kimse epey para kazanır. Bazıları da değirmen çarkına benzeyen büyük bir çarkın üzerine otururlar ve birileri de bu çarkı döndürür. Kah tepelere yükselir, kah aşağıya inerler. Bu üç bayram günü boyunca çeşit çeşit eğlenceler düzenlenir. Bütün sokaklar insanlarla dolar.”

Eserinin bir başka yerinde “Türkler bayram günlerinde en güzel kıyafetlerini giyerler ve gün boyu şehirde gezer, eğlenirler. Kimi salıncaklarda sallanır, kimi arabayla dolaşır, kimi atlı karıncaya biner. Ayrıca birbirlerine ekmek, kurabiye, çörek, elma, armut armağan ederler.” diyen Gerlach (2007:166), bayramlardaki hediyeleşme geleneğine işaret etmektedir. Bu hediyeler kişiye ve duruma özeldir: “Türkler birbirlerine tepsiler dolusu tatlılar gönderir. Çavuşumuz da efendime böyle bir hediye gönderdi.” diyen Gerlach, “büyük ve küçük bayramlarda” kimin kime ne hediye vereceğinin geleneğe göre saptandığını bildirmektedir (Gerlach 2007:476).

Bayram eğlenceleri seyyahların ortak temasıdır. Schweigge (2004:194) bu konuda oldukça ayrıntılı bir gözleme sahiptir:

“Bayramlarda büyük caddelerin kenarlarında yüksek direklerden oluşan bir ya da iki iskele kurulur ve buralara ipler bağlanır. Halk buralara gelir ve sallanır. Bu salıncakların başında duran görevliler, sallamaları karşılığında para alırlar. İskelenin üzerine tente biçiminde bir halı serilir, çevresine de süs olarak narenciye meyveleri, mendiller, şeker külahları ve yapraklı ağaç dalları asılır. Yüksek makam sahiplerinin evlerinde de böyle eğlenceler düzenlendiği söylenmektedir. Hatta padişah bile böyle gülünç oyunlarla vakit geçirirmiş. Bu eğlenceler sırasında bir yandan da sazlar çalınır. Bayramlarda genç, yaşlı, herkes baştan ayağa kadar yeni giysilere bürünür, en azından yeni ayakkabılar edinir.”

Seyyahın duyumu doğrudur. Osmanlı sarayının da bu bayram eğlencelerine katkı sağladığını görmekteyiz: “Büyük bayramlarda padişah meydanlarda yemekler hazırlatıp büyükbaş hayvanlar kestirir. Sonra meydana canlı kurt, tavşan, tilki, köpek ve kuşlar salınır. Halk da bunları kapışmak için itişip kakışır. Eğlenceli bir gürültü kopar.” (Dernschwam 1987:140).

E- Cenaze

Müslümanlar öldüklerinde dini merasimle toprağa gömülürler. Bu merasim bütün toplumlarda göze çarpan bir kültür ögesidir. İstanbul'da böyle bir geleneği gözlemlene fırsatını bulan Gerlach (2007:330) şunları kaydetmektedir:

“Tabutu dört kişi taşır. Sırma işlemeli örtülerin serilmiş olduğu tabutun üzerine ölenin en güzel giysilerini koyarlar. En tepesine tüylerle süslü bir sarık yerleştirirler. Çok sayıda din adamı tabutun önünde ilahiler söyleyerek yürür. Tabutun arkasında da bir sürü insan yürür ve el ele tutuşarak hiç durmadan “la ilahe illallah” diye bağırlar. Bazıları tek başlarına yürür ve yüzleri diğerlerine dönük olarak diğerlerinin bağırlarına katılırlar. Bu hiç de hoş olmayan bir görüntüdür. Ölenin dostları tabutun hemen arkasından yürür. Bazıları da cenaze törenine at üstünde katılırlar. Cenazenin ardından kadınların yürümesine izin verilmez. Tören sırasında kimsenin ağladığı da duyulmaz.”

Bir başka izleniminde ise merasimi baştan sona takip etmiştir:

“Önden bir din adamı yürüyor ve şarkı söylemişçesine dua okuyordu. Sonra tabutu bir taş kadenin üzerine yerleştirdiler. Günahlarının bağışlanmasını Tanrı’dan dilediler. Bundan sonra tabutun etrafındaki din adamları köylüler gibi kaba sesleriyle tekbir getirdiler. Diğerlerinin de ‘hu hu’ haykırırları içinde mezarlığa vardılar. Orada mezarın başına oturdular ve cenaze gömülünceye kadar dua ettiler. Ölü mezara konduktan sonra üzerine tahta dizdiler. Bunun üzerine de örtü örtükten sonra toprak attılar. Bundan birisi din adamlarına para verdi ve fakirlere sadaka dağıttı. Ertesi gün ölenin hanımı mezara gelerek acısını gösterdi ve sonraki günlerde başka kadınlar da ona katıldılar. Birlikte mezarın etrafına çömelip yaşlı bir din adamını da çağırarak ölen kimse için dua ettiler.” (Gerlach 2007: 431).

F- Sünnet Merasimi

15 kasım 1576’da Ahmet Paşa’nın iki oğlu için sünnet merasimi yapılmıştır. Gerlach (2007:464), yapılan görkemli sünnet düğününde havai fişek gösterisi yapıldığını bildirmektedir. Geleneğe göre yüksek makam sahipleri oğullarını sünnet ettirdikleri zaman bunu törenlerle kutluyor. Çocukları at üstünde davul, zurna ve yanar mumlar eşliğinde kentin sokaklarında dolaştırıyorlar. Seyyaha göre Müslümanlar Yahudiler gibi doğumundan sonraki sekiz gün içinde değil, dört-beş yaşlarında sünnet merasimini yaptırıyorlar. Çocuğun sünnet edilmesinden sonra dost ve akrabalarına bir ziyafet veriyorlar. Gelenler sünnet olan çocuğa armağanlar getiriyorlar.

Sonuç

XVI. asır Osmanlı Müslüman toplumunun dini/kültürel hayatında yer alan özellikler, seyyahların kendi bakış açısıyla resmedilmiştir. Onların anlatımlarında ibadet ve ibadethane, davranış ve merasimler hayli canlı bir şekilde yer almıştır. Okuyucular, bu metinlerde günümüz dini/kültürel yaşamına dair epey ipuçları bulabilmektedir. Ramazan davulcuları, bayram gezmeleri ve eğlenceleri, sünnet hediyeleri ve iftar sofralarının bereketi hala benzer motiflerle yaşamaktadır.

Zamanımızın dini/kültürel hayatına ışık tutan bu özelliklerin, günümüzde yeni formlarla da devam ettiği görülmektedir. İftar ziyafetlerinin bugünün paşa konakları olan vali konaklarında değil de, İftar Çadırları’nda fakir fukara için hala bir kapı olduğunu görmek sevindiricidir. Ancak bu ayın kurda kuşa yansıyan geleneğinin muhafaza edilmemiş olması ise üzücüdür.

Sonuç olarak denilebilir ki çağımıza taşınan yönleriyle Osmanlı Müslüman kültürü, bazı öğelerinde yeni formlar kazanmış ve varlığını sürdürmüştür. Dini ve içtimai hayatın düzenlenmesine yardımcı olan bu formlara işlerlik kazandırılması ise toplumun görevidir.

KAYNAKLAR

- And, M. (2004). “16. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Yaşam”, Haz. Halil İnalcık – Günsel Renda, *Osmanlı Uygarlığı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 421-441.
- Buch, W. (1982). “16. Yüzyılda İki Genç Alman’ın Türklerle İlgili İzlenimleri”, çev. Zeki Cemil Arda, *Belleten*, c. XLVI, sayı. 184, Ankara: TTK, s.745-786.
- Beydilli, K. (1989) “Stephan Gerlach’ın Ruznamesi’nde İstanbul”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri, Bildiriler*, İstanbul, s. 85-103.
- Busbecq, O. G. de (2005). *Türk Mektupları*, çev. Derin Türkömer, İstanbul: Doğan Kitap.
- Dernschwam, H. (1987). *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gerlach, S. (2007). *Türkiye Günlüğü*, I-II, Haz. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Karakoç, İ. (1999). “Yabancıların Hatıralarında Osmanlı İmparatorluğu ve Yabancı Yazarların Osmanlılarla İlgili Olarak Türkçe’de Yayımlanmış Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Osmanlı*, c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 94-99.
- Ortaylı, İ. (1972). “ Bazı 16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerindeki Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine”, *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXVII/4, s.135-159.
- Polonyalı Simeon. (2007). *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden XVI. Asır Türkiye*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Schweigge, S. (2004). *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. S. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Üçel-Aybet, G. (2004). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yerasimos, S. (1991). *Les Voyageurs dans l’Empire ottoman, XİVe-XVİe Siècles*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.